

HISTORICKÉ REPREZENTÁCIE: TEÓRIA A PRÍKLAD NACIONALIZÁCIE „KULTÚRNEJ NADRADENOSTI“

ANDREJ FINDOR, Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UK, Bratislava;
Sociologický ústav SAV, Bratislava

FINDOR, A.: Historical Representations: Theory and a Case of Nationalisation of „Cultural Superiority“
FILOZOFIA 63, 2008, No 5, p. 407

The aim of the paper is to examine the analytical potential of the concept of „historical representations“ as it was developed by Roger Chartier in his approach to the „new cultural history“. Further, the author outlines the epistemological foundations, which this project shares with Quentin Skinner’s approach to „contextual“ and „intentional“ interpretations of historical texts. These approaches are applied in an empirical case study, namely the nationalisation of the representations of „cultural superiority“ in Slovak history textbooks published in Czechoslovak Republic between two world wars (1918 – 1938). The paper slows the restoration of the illocutionary force of the historical speech acts at issue as well as the constitutive social and political character of these representations of the past.

Keywords: Historical representations – History textbooks – Nationalism – Nationalisation – Authorial intention – Illocutionary force – Quentin Skinner – Roger Chartier

Cieľom tejto štúdie je predstaviť analytický potenciál, ktorý v sebe obsahuje pojem „historickej reprezentácie“, a epistemologické východiská, ktoré má táto analytická kategória spoločne s analýzou historických rečových aktov Quentina Skinnera. V prvej časti práce budem venovať pozornosť projektu „nových kultúrnych dejín“ Rogera Chartiera, ktorého kľúčovým aspektom je „pragmatická koncepcia historiografie, ktorá sa pokúša neoddeľovať reprezentácie od konaní, prostredníctvom ktorých sociálni aktéri vytvárajú sociálne putá, zahŕňajúce mnohoraké identity“ ([34], 229). V druhej časti práce stručne predstavím Skinnerov prístup ku „kontextuálnej“ a k „intencionálnej“ interpretácii historických textov, ktorý vychádza z presvedčenia, že vysvetlenie vyžaduje identifikovanie intencií autora pri tvorbe jeho práce; že takéto vysvetlenie sa odlišuje od skúmania významu práce; a napokon, že intencie môžu byť rozlúštené, ak budeme venovať pozornosť argumentačnému kontextu, v ktorom bola práca vytvorená ([26], 315). Vzhľadom na obmedzený rozsah štúdie budem venovať pozornosť iba tým aspektom Chartierovho a Skinnerovho prístupu, ktoré súvisia s empirickou prípadovou štúdiou v tretej časti, venovanej skúmaniu nacionalizácie reprezentácií „kultúrnej nadradenosti“ v slovenských učebniciach dejepisu, publikovaných v predmníchovskej Československej republike (1918 – 1938).

1. Historické reprezentácie: „nové kultúrne dejiny“ podľa Rogera Chartiera. Termín „reprezentácia“ odkazuje na dve rôzne aktivity: na psychickú reprezentačnú akti-

vítu (mentálne reprezentácie), ktorou si „človek vo svojej myslí nahrádza istý výsek pozorovanej reality, používajúc pritom predstavy a symboly“; a na kultúrnu prax, ktorá je „pre človeka ako druh príznačná“, t. j. „na semiotické systémy“ ([31], 27). Prvý, mentálny systém reprezentácie umožňuje dávať svetu význam prostredníctvom vytvárania súboru korešpondujúcich a zhodných vzťahov medzi vecami (ľudia, predmety, udalosti, abstraktné myšlienky) a našimi konceptuálnymi mapami. Druhý, semiotický alebo diskurzívny systém reprezentácie je založený na konštruovaní korešpondujúcich vzťahov medzi našimi konceptuálnymi mapami a súbormi znakov, usporiadaných alebo organizovaných do rôznych jazykov, ktoré vyjadrujú resp. reprezentujú tieto koncepty. Podľa Stuarta Halla, „vzťah medzi vecami, konceptmi a znakmi tvorí jadro jazykovej produkcie významu. Proces, ktorý spája tieto tri elementy, sa nazýva *reprezentácia*“ ([10], 19).

Termín „reprezentácia“ uviedol do sociálno-vednej terminológie vo svojich dielach Émile Durkheim. Durkheim upozorňoval na kľúčovú úlohu, ktorú zohrávajú „kolektívne reprezentácie“ v sociálnych systémoch, keď pripomínal, že samotná spoločnosť je nimi čiastočne konštituovaná. Durkheim považoval „kolektívne reprezentácie“¹ za objektivizované predstavy, normy a hodnoty, ktoré definujú spoločnosť a jej členov: „Spoločnosť totiž nepozostáva jednoducho z masy ľudí, ktorí v nej žijú, z pôdy, ktorú spoločne obývajú, z vecí, ktoré používajú, z činností, ktoré vykonávajú, ale predovšetkým z predstáv, ktoré o sebe táto spoločnosť má“ ([6], 456). Durkheimovo sociologické myslenie bolo založené na premise, že sociálny svet nemôže byť poznaný (a poznávaný) ako vec sama osebe, ale naopak, iba prostredníctvom reprezentácií: individuálne alebo kolektívne vytvorených provizórnych predstáv sociálneho sveta, ktoré ho konštituujú ([30], 19 – 20). Tento Durkheimov pojem „kolektívnych reprezentácií“ sa stal kľúčovým prvkom v projekte „nových kultúrnych dejín“ Rogera Chartiera. Chartier odmietol univerzalistické ponímanie kategórií myslenia, ktoré obyčajne býva zredukované na kategórie myslenia používané v 20. storočí ([14], 24). Podľa Chartiera by historiografia mala takisto skúmať procesy, prostredníctvom ktorých je konštruovaný význam, a preto by mala zavrhnúť starú predstavu, podľa ktorej je úlohou historika identifikovať vnútornú, absolútnu a jedinečnú povahu skúmaných prác a textov, a preorientovať sa na skúmanie konaní, ktoré „dávajú svetu význam pluralitnými, ba až vzájomne si odporujúcimi spôsobmi“ ([15], 14). Chartier sa snažil o novú artikuláciu vzťahu medzi „kultúrnymi štruktúrami“ a „sociálnymi štruktúrami“, v ktorej by „kultúra“ nebola zrkadlovým obrazom sociálnej štruktúry (a naopak) a v ktorej by zmena nebola mechanicky vysvetľovaná pôsobením sociálnej štruktúry na „kultúru“ (a naopak) ([14], 48). Ako píše na inom mieste, „nové kultúrne dejiny“ by mali odmietnuť apriórne definovaný vzťah medzi kultúrnym konaním a sociálnou štruktúrou, t. j. „úzku sociografickú koncepciu, podľa ktorej musia kultúrne rozdiely nevyhnutne odzrkadľovať nejaký predtým vytvorený súbor sociálnych kategórií“ ([16], 549). Chartierovi išlo o také kultúrne dejiny sociálneho života, ktorých cieľom by bolo „porozumieť konfiguráciám a motívom – reprezentáciám sociálnej sféry –, ktoré nevedome vyjadrujú pozície a záujmy sociálnych aktérov v ich interakciách a ktoré slúžia na opis spoločnosti, a to takej, aká podľa sociálnych aktérov bola v minulosti, resp. takej, akú by si želali“ ([15], 6). V Chartierovom ponímaní tak reprezentácie predstavovali „klasifikácie, rozdelenia a zoskupenia, ktoré by mohli slúžiť ako základ

---

¹ V slovenských a českých vydaniach Durkheimových prác sa jeho termín „*représentation*“ prekladá ako „predstava“.

porozumenia sociálneho sveta, ako fundamentálne kategórie vnímania a hodnotenia reality“ ([15], 4 – 5); preto bolo pri skúmaní jednotlivých „systémov reprezentácie potrebné venovať pozornosť „miestu (*milieu*), kde jednotlivé typy vyjadrení vznikli, a takisto podmienkam ich vzniku; schémam, ktoré ich umožnili zaradiť, a princípom pravidelnosti, ktoré ich viedli, ako aj špecifickým formám, ktoré oddeľovali pravdivé a nepravdivé vyjadrenia (reprezentácií)“, t. j. „kritériám, podľa ktorých tvrdenia mohli byť akceptované ako pravdivé, alebo byť zamietnuté ako nepravdivé“ ([15], 4 – 5).

V súvislosti s nacionalizmom predstavuje vhodný príklad rozlišovania špecifických „systémov reprezentácie“ práca Benedicta Andersona *Imagined Communities*, v ktorej sa okrem iného venoval aj analýze „predstavovania“ (reprezentácie) „národa“ v rôznych diskurzívnych systémoch. Anderson skúmal, akým spôsobom sa konštruovali a šírili „reprezentácie“ (predstavy) „národov“ prostredníctvom národných dejín, máp národných štátov, múzeí národných „kultúr“ (a „spoločenstiev“), ako aj sčítania obyvateľstva „národných štátov“ ([1], 155 – 186). Rozlišovanie špecifických „systémov reprezentácie“ umožňuje podľa Chartiera primeranejšie analytické uchopenie troch druhov sociálnych vzťahov: „1. operácií klasifikácie a vymedzenia vytvárajúcich mnohoraké intelektuálne konfigurácie, prostredníctvom ktorých rôzne sociálne skupiny konštruujú realitu vzájomne odporujúci si spôsobmi; 2. konaní, ktorých cieľom je uznanie sociálnej identity...; 3. inštitucionalizovaných objektívnych foriem, prostredníctvom ktorých ‚reprezentátori‘ (kolektívni alebo individuálni) vyznačujú viditeľným a pretrvávajúcím spôsobom existenciu skupiny, triedy či komunity“² ([15], 9 – 10). Skúmanie reprezentácií preto umožňuje lepšie premyslieť vzťah medzi historiografiou ako vednou disciplínou a historickým reprezentovaním národov ako sociálnou praxou.³

V odbornej komunite panuje konsenzus týkajúci sa ambivalentného vzťahu medzi historiografiou a nacionalizmom. Historiografické reprezentácie na jednej strane prispievali k poznaniu podstaty národa a nacionalizmu, no na druhej strane sa rovnako podieľali na „intelektuálnom konštituovaní samotných národov“ ([41], 335). Už Ernest Renan si vo svojej slávnej prednáške z roku 1882, ktorá bola polemikou s prácami autorov Pruskej historickej školy, zdôvodňujúcimi pruské etno-historické nároky na Alsasko-Lotrinsko, všimol, že história, či presnejšie „historické chybovanie“ (*l'erreur historique*) pri interpretácii (reprezentovaní) „národných dejín“ sú kľúčovým faktorom pri vytváraní národov ([33], 45). Renanova pripomienka neupozorňovala na to, že nacionalisti nevyhnutne musia byť z odborného hľadiska zlými historikmi, ale skôr na skutočnosť že dejiny sú hlavným prostriedkom, zdrojom nacionalizmu ([25], 62). Historici ako Michelet, Burke, Karamzin, Müller a Palacký sa vypracovaním príbehov (*narratives*) jednotlivých národných dejín podieľali na reprezentácii („aktívnej imaginácii“) morálnych a intelektuálnych základov politických komunit – národov ([40], 175).

2. Historický kontext a autorská intencia: Intelektuálne dejiny podľa Quentina Skinnera. Quentin Skinner sa zvyčajne označuje za jedného z najvýznamnejších a sú-

² Týmto aspektom reprezentácií sa venuje [42].

³ Podľa Paula Ricceura pôsobí pojem „reprezentácia“ (iba na prvý pohľad) poľutovaniahodne dvojznačne, keďže v závislosti od kontextu označuje objekt historického výskumu – kultúrne reprezentácie a konania; a zároveň fázu historiografickej operácie – historikovo reprezentovanie objektu svojho výskumu ([34], 228).

časne najkontroverzejších intelektuálnych historikov ([21], 424). Spomedzi ostatných autorov „Cambridgeskej školy“ dejín ideí (J. G. A. Pocock, John Dunn, Richard Tuck a James Tully) práve Skinner najvýraznejšie zasiahol do diskusií o teoretických východiskách, metodologických prístupoch a empirickom výskume v oblasti dejín politického myslenia a filozofie ([28], 3). Najväčší vplyv na formovanie jeho prístupu, ktorý býva niekedy označovaný ako historický variant „lingvistického obratu“ alebo ako „weberizácia austinovských kategórií, ktorá umožnila ich aplikovanie na štúdium politiky“ ([27], 63), mali diela Maxa Webera, Ludwiga Wittgensteina a Johna L. Austina. Vo svojej priekopníckej štúdií *Meaning and Understanding in the History of Ideas* z roku 1969 Skinner kritizoval nehistorické prístupy k štúdiu dejín politického myslenia a filozofie a argumentoval, že „politická teória a filozofia by mali byť ponímané ako politické rečové akty vykonávané v dejinách“ ([32], 534). Aj vo svojich ďalších prácach venovaných problémom metódy intelektuálnych dejín sa Skinner sústredil na dve odlišné, no navzájom súvisiace otázky. Prvou bola otázka historického kontextu a konvencií a druhou otázka intencií jednotlivých autorov a autoriek historických textov. Uvažovanie o kontexte a konvenciách umožnilo Skinnerovi odmietnuť také „textualistické“ metódy interpretácie historických textov, ktoré ignorovali jazykové konvencie a zaužívanú konceptuálnu prax, relevantnú pre daný historický kontext. Skinner ostro vystúpil proti anachronistickému posudzovaniu mysliteľov z minulosti na základe súčasných morálnych kritérií i proti tomu, aby sa im prisudzovali také spôsoby používania konceptov, ktoré v ich dobe ešte neexistovali (napríklad interpretácia Machiavelliho ako „diabolského muža“ v prácach Lea Straussa ([38], 64; [24])). Skinnerova kritika bola namierená proti základnému predpokladu dovtedajších dejín politického myslenia a filozofie, že jeho predmet skúmania – „fundamentálne koncepty“ – sú večné, trvalé prejavy nadčasovej múdrosti ([38], 57). Podľa Skinnera, ktorý prevzal Wittgensteinovu tézu o tom, že význam konceptu spočíva v spôsoboch jeho používania, by historici ideí nemali skúmať význam slov, ale ich používanie v konkrétnych sociálnych podmienkach v konkrétnom intelektuálnom kontexte: „Jediné dejiny ideí, ktoré by mali byť napísané, sú dejiny ich používania v argumentácii“ ([38], 86). Na druhej strane Skinner korigoval vulgárne a sociálno-redukcionistické verzie kontextualizmu prostredníctvom citlivejšieho vnímania jazykových podmienok historického kontextu, ktorý umožňoval vyhnúť sa anachronizmu a lepšie porozumieť pôvodným autorským zámerom a významom ([18], 8). Skinner si osvojil Austinov prístup k analýze rečových aktov, obzvlášť jeho chápanie ilokučného aktu ako aktu, „ktorý vykonávame popri tom, keď niečo povieme, na rozdiel od aktu, ktorý spočíva v tom, že niečo povieme“ ([2], 120), a tento prístup aplikoval na skúmanie významov historických textov [39]. To viedlo niektorých Skinnerových kritikov k presvedčeniu, že význam textu spočíva v tom, čo autor zamýšľal povedať – k myšlienke, od ktorej sa Skinner dištancoval. V *Odpovedi kritikom* Skinner vysvetľuje svoje ponímanie „zamýšľanej ilokučnej sily“, to, čo nazýva „ilokučným aktom“: „Vôbec sa nezaobieram intenciami v zmysle nejakých plánov, ako konať. Jediné, čo ma zaujíma, sú intencie v konaní, intencionálny opis konania, a teda otázka, čo mohol aktér zamýšľať alebo mieniť tým, že rozprával alebo písal určitým spôsobom“ ([36], 263). Skinnerovým záujmom nebolo určiť, čo istý autor zamýšľal subjektívne povedať (pôvodný význam výpovede), ale to, aký možný význam mohla mať autorova výpoveď v kontexte, v ktorom bola vyslovená. Jeho cieľom bolo zúžiť rozsah pravdepodobnej intencie autorskej výpovede prostredníctvom identifikácie zamýšľa-

nej ilokučnej sily v rámci intelektuálnych a sociálno-kultúrnych konvencií daného kontextu.

Schopnosť interpretovať ilokučnú silu historických textov je však podľa niektorých autorov ďaleko náročnejším projektom než interpretácia ilokučnej sily rečových prejavov v každodennom živote ([9], 147 – 148). Identifikovať zamýšľanú ilokučnú silu historického textu znamenalo podľa Skinnera porozumieť zvoleným spôsobom (funkciám) použitia dostupných dobových konceptov, a tým porozumieť tomu, či „autor alebo autorka zamýšľali svoju prácu ako obranu, útok, kritiku alebo ako príspevok k nejakému postoju alebo polemike“ ([39], 100 – 101).

Quentin Skinner

nej slovnej zásobe. Ale rovnako je pravda, že naša sociálna slovná zásoba pomáha konštituovať charakter týchto foriem. Uznanie úlohy hodnotiaceho jazyka, ktorý pomáha legitimizovať sociálne konanie, vedie k uznaniu názoru, že naša sociálna slovná zásoba a naša sociálna štruktúra sa navzájom posilňujú“ ([37], 174).

Skinner si uvedomoval niektoré problémy spojené s určovaním ilokučnej sily, t. j. historického významu skúmaných textov. Jedným z nich je neustále napätie medzi textom (autorskou intenciou) a jeho príslušným kontextom, ktorý je podľa Skinnera „záležitosťou hermeneutického kruhu, a nie prostriedkom, ako sa z neho vymaniť“ ([9], 148). Podobne ako Chartier v prípade kultúrnych reprezentácií aj Skinner považoval vzťah medzi „sociálnou slovnou zásobou“ a sociálnou štruktúrou za vzájomne podmienený: „Líčiť vzťah medzi našou sociálnou slovnou zásobou a naším sociálnym svetom ako čisto vonkajší a podmienený je chybné. Je pravda, že pojmy nášho sociálneho konania pomáhajú udeľovať význam našej sociál-

3. Príklad nacionalizácie reprezentácií „kultúrnej nadradenosti“ v slovenských učebniciach dejepisu. Skúmanie učebníc ako médiá národnej socializácie sa v posledných desaťročiach stalo jednou z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich oblastí výskumu národov a nacionalizmu (*nationalism studies*). Osobitné miesto medzi takto orientovanými výskumnými aktivitami patrí skúmaniu učebníc dejepisu, ktoré vychádzajú zo všeobecne akceptovanej premisy, že „vzostup moderného národného štátu a zavedenie všeobecného vzdelávania viedli k tomu, že dejepis na školách sa zamerlal na vyučovanie národných dejín a na vytváranie identifikácie s nimi“ ([5], 1). Učebnice dejepisu ako médiá socializácie predstavovali (a predstavujú) špecifický systém reprezentácie minulosti, ktorých obsahová štruktúra, naratívny výklad a didaktická forma zohľadňovali vtedajšie kritériá legitímneho historiografického vedenia a vzdelávania. Hoci v súčasnosti môžeme mnohé z použitých historiografických konceptov odmietnuť ako „historické mýty“, ich hodnota v prvej polovici dvadsiateho storočia zodpovedala kritériám vtedy platného „režimu pravdy“ – kategóriám a „teóriám“, ktoré platili ako „vedecké“ podľa vtedajších historiografických kritérií.

Reprezentácie civilizačnej nadradenosti Slovanov (Slovákov) čerpali svoju oprávnenosť (legitimitu) z civilizačnej klasifikácie vývoja ľudskej kultúry, ktorá podľa kritérií jedného kultúrneho modelu umožňovala etnocentrické hodnotenie všetkých ostatných „kultúr“. Etnocentrický model civilizačného vývoja bol pre historikov a autorov učebníc dejepisu (nielen) v predmníchovskej Československej republike legitímnym a rešpektovaným historiografickým konceptuálnym rámcom, ku ktorého spochybneniu došlo v sociálnych vedách (vrátane historiografie) až v druhej polovici 20. storočia. Rastúce porozumenie mimoeurópskym historickým tradíciám viedlo ku kritike hodnotových, teleologických a etnocentrických aspektov „civilizácie“ a „civilizačného vývoja“ a ich k postupnému nahrádzaniu inými konceptuálnymi rámcami (napr. modernizácia). Ani tie sa však nevyhli podobnému typu kritiky ([35], 43).

Reprezentácie kultúrnej nadradenosti Slovanov (Slovákov) v československých učebniciach dejepisu boli dôležitým prvkom „hraničného mechanizmu“, ktorý umožňoval oddeľovať, diferencovať štátotvorný národ od „tých druhých“. Takéto reprezentácie umožňovali diferencovať a štruktúrovať dejiny štátotvorného národa a národnostných menšín do vzťahov nadradenosti a podradenosti, čím poskytoval historickú legitimitu konfigurácii politických („národnostných“) vzťahov v Československej republike. Autormi a autorkami väčšiny dejepisných učebníc používaných na slovenských školách boli českí profesori a české profesorky. Na Slovensku, kde uhorská školská legislatíva povoľovala iba vyučovanie v maďarskom jazyku ([17], 417), bolo v roku založenia Československej republiky iba približne tristo „národne uvedomelých“ učiteľov Slovákov na ľudových školách (zväčša cirkevných) a asi dvadsať stredoškolských profesorov ([20], 305). V porovnaní s českými krajinami, kde osemročná školská dochádzka fungovala už za čias Rakúsko-Uhorskej monarchie, na Slovensku začala táto dochádzka efektívne fungovať až v školskom roku 1926 – 1927 ([20], 305). Nedostatok učiteľov sa riešil „zaplnením škôl československým živlom“ ([17], 420) – príchodom 1400 pedagógov z Čiech, ale aj rýchlou jazykovou a obsahovou „slovakizáciou“, t. j. „preškolením učiteľov v predmetoch, ktorých osnovy boli po prevrate vypracované podľa novej československej ideovo-politickej línie“ ([20], 305).

„Slovakizácia“ učebníc dejepisu nebola exkluzívnou záležitosťou autorov zo Slovenska (napr. Kornel Rapoš, Ján Štefan Šikura, Ľudovít Žibrita). Úpravy učebníc, pôvodne napísaných pre české školy, robili aj českí profesori a učitelia pôsobiaci na slovenských školách (napr. František Heřmanský, stredoškolský profesor na Gymnáziu v Martine, Karel Kolman, učiteľ v Novej Bani). Karel Kolman „poslovenčil“ v roku 1926 pôvodné vydanie učebnice *Dejepis pre školy meštianske* (1920) od Gebuerovej, Jiráka a Reitlera. Pôvodné vydanie⁴ z roku 1920 informovalo o príchode Maďarov a o rozpade Veľkomoravskej ríše takto: „Maďari... Maďari pochádzali z Azie, ako ich predchodcovia Avari a Hunovia. Boli národ divoký bez vzdelanosti.* Bývali v lete pod šiatrami, v zime v chýziach z rákosa a z hlíny. Živil sa chovom dobytka, lovom a lúpežami... a stali sa tak susedmi Moravanov. Ničili ich zem častými lúpežnými výpady, obracajúc ju temer na púšť... a učinili koniec ríši Veľkomoravskej. Poznámka. Vpád Maďarov do Európy mal pre slovanské národy osudné následky; nielen preto, že Maďari zničili ríšu Veľkomoravskú, ale zvlášte tým, že vyhnali Slovanov z uhorskej nížiny, stali sa klínom, ktorý oddelil severných Slovanov od južných. (Poznámka pod čiarou: *Vzdelania nadobudli stykom s okolnými národmi, hlavne slovanskými. Prijímajúc od nich vzdelanosť, prijali aj slovanské slová. Vyše tisíc slov slovanských obsahuje reč maďarská, na pr. Kováč, maď. Kovács, puška – puška (Maďari píšú puska), beran – bárán (píše sa bárány), páv – páva, mak – mák, ľan – len, kosa – kasza atď.)“ ([7], 56).

Naproti tomu Kolmanovo „poslovenčené“ vydanie z roku 1926 obsahovalo také úpravy pôvodného textu, ktoré vedú k legitímnej otázke: Čo mohol autor zamýšľať alebo mieniť tým, že *prepísal* pôvodný text takýmto spôsobom ([36], 263)? „Maďari. V tom čase ohrozovali Veľkomoravskú ríšu *Maďari*; pochádzali z Azie a pritiahli do rovín terajšieho južného Ruska, odkiaľ podnikali časté lúpežné výpravy do susedných zemí. Bol to ľud divý, bojovný a bez vzdelanosti, ako ich predchodcovia Huni a Avari... Živil sa chovom dobytka, lovom a zbíjaním. Oráč nevedeli. Tomu sa naučili neskôr od Slovákov a Nemcov. Prijímajúc od nich vzdelanosť, prijali aj mnoho slovenských a nemeckých slov.* ... sa stali susedmi Slovákov... Maďari udreli znova na ríšu Veľkomoravskú; ničili zem častými lúpežnými výpravami, obracajúc ju skoro na púšť. Nesvorní synovia Svätoplukovi neuhájili svojho dedičstva, a tak asi r. 905, *opanovali Maďari Slovensko* a urobili koniec ríši Veľkomoravskej. (Poznámka za textom: Vtrhnutie Maďarov do Európy malo pre slovanské národy osudné následky; nielen preto, že Maďari zničili ríšu Veľkomoravskú, ale najmä tým, že vyhnali Slovanov z uhorskej nížiny, stali sa klínom, ktorý oddelil severných Slovanov od južných. (V poznámke pod čiarou: *Vyše tisíc slovenských slov má maďarčina, na pr. kováč = kovács, puška = puska, baran = bárány, kosa = kaszá, medveď = medve, sliva = szilva atď.)“ ([8], 54 – 55).

Kolman pôvodný text nielen „poslovenčil“, ale aj nacionalizoval. Po prvé, Kolman „poslovenčil“ referenta opisovaných historických udalostí. Autori a autorka pôvodného vydania z roku 1920 uvádzali, že Maďari sa stali susedmi Moravanov a opanovali Moravu, zatiaľ čo v Kolmanovom upravenom vydaní z roku 1926 sa Maďari stali susedmi Slovákov a opanovali Slovensko. Opanovanie Slovenska bolo navyše v učebnici z roku

⁴ V tejto štúdii používam citáty z učebníc určených pre všetky typy škôl s vyučovacím jazykom slovenským, resp., v terminológii predmnichovskej Československej republiky, pre školy „s vyučovacím jazykom československým v znení slovenskom“. Všetky citáty z učebníc sú v pôvodnom znení vrátane prehrškov proti súčasným pravidlám slovenskej gramatiky a pravopisu.

1926 Kolmanom *zvýraznené*. V jeho vydaní boli namiesto *slovanských* slov a okolitých národov, od ktorých Maďari prebrali „civilizovanú“ slovnú zásobu, použité *slovenské* slová a Slováci a Nemci. Po druhé, Kolman inštrumentálne pracoval s konvenčnou reprezentáciou kultúrnej nadradenosti,⁵ ktorú nijako nespochybňoval, ale naopak, využíval a posilňoval jej potenciál vytvárať asymetrický vzťah kultúrnej dominancie Slovákov. Zatiaľ čo v pôvodnom vydaní referovali autori a autorka na maďarské preberanie vzdelanosti od Slovanov iba v poznámke pod čiarou, Kolman ho použil v hlavnom texte. Podobne autori a autorka pôvodného vydania učebnice neuvádzali, že Maďari nevedeli orať. Túto informáciu, prostredníctvom ktorej sa zvýrazňovala vyššia civilizačná (kultúrna) úroveň Slovákov, použil v texte až Kolman. *Ilokučná sila* (intencia) Kolmanovej výpovede spočívala v jeho snahe *nacionalizovať* historický výklad. Kolmanova nacionalizácia pôvodného vydania dejepisnej učebnice *povyšovala a identifikovala* Slovákov prostredníctvom „poslovenčenia“ a *intenzívnejšieho používania* konceptuálneho rámca „kultúrnej nadradenosti“ nielen ako „nositeľov kultúry“ (*Kulturträger*), ale hlavne (vo vzťahu k Maďarom) ako kultúrne *nadradený* „národ“.

Záver. V slovenskej historiografickej obci neexistuje konsenzus týkajúci sa hodnotenia pôsobenia českých profesorov na Slovensku počas predmníchovskej Československej republiky. Podľa niektorých historikov „najmä na Univerzite Komenského a na stredných školách pôsobilo množstvo českých pedagógov, ktorí popri nesporne zásluhnej činnosti často nevyučovali v slovenčine a vnášali do vyučovania neslovenského ducha“ ([3], 311). Na druhej strane iní autori argumentujú, že aj keď boli českí profesori a učitelia „vo väčšine vyznávači ‚československého národa‘, svojou praktickou prácou pomáhali poslovenčovať Slovensko“ ([22], 231). Podobne hodnotil prácu českých profesorov na Slovensku aj ich súčasník a kolega z gymnázia v Kláštore pod Znievom, budúci „dvorný historik“ ľudáckeho režimu František Hrušovský: „Medzi stovkami českých profesorov našli sa niekoľkí, ktorí, i keď neprestávali zdôrazňovať myšlienku československej národnej jednoty, jednako mali aspoň slušný postoj k hodnotám slovenského kultúrneho života a vedeli vo svojich žiakoch budiť záujem o národné veci slovenské“ ([13], 43 – 44).

Jedna z kritických polemík Quentina Skinnera bola namierená proti „priorite paradigiem“, t. j. proti predpojatosti úsudkov, ktoré ovplyvňujú naše nazeranie na skúmané historické texty ([38], 59). Skúmanie historických rečových aktov, ich kontextu, konvenčného používania reprezentácií a v neposlednom rade ich ilokučnej sily umožňuje aspoň čiastočne eliminovať takú predpojatosť, ktorá paušálne interpretuje prejavy „neslovenského ducha“. Skúmanie autorských intencií (alebo „motívov“, ako hovorí Chartier) prispieva k porozumeniu sociálno-kultúrneho kontextu, v rámci ktorého boli takéto reprezentácie nielen možné, ale ktoré pri nejednoznačnosti a absencii ideologickej uniformity „československej ideovo-politickej línie“ umožňovali slovenskú *nacionalizáciu* (eufemisticky: národnú *emancipáciu*) vo vzťahu k „tým druhým“ (Maďarom) aj v mene (v Ústave zakotveného) „jednotného československého národa“.

---

⁵ Porovnaj napríklad s textmi týchto učebníc dejepisu: ([11], 26; [29], 18).

LITERATÚRA

- [1] ANDERSON, B.: *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. 2nd ed. London: Verso 1991.
- [2] AUSTIN, J. L.: Teória rečových aktov (VIII. prednáška). In: Marianna Oravcová (ed.): *Filozofia prirodzeného jazyka: Štúdie, prednášky, eseje*. Bratislava: Archa 1992, s. 118 – 125.
- [3] BARTL, J. – LETZ, R.: Školy. In: D. Škvarna – J. Bartl – V. Čičaj – M. Kohútová – R. Letz – V. Segeš: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, s. 310 – 311.
- [4] BEDUHN, J. D.: The Historical Assessment of Speech Acts: Clarifications of Austin and Skinner for the Study of Religions. In: *Method & Theory in the Study of Religion*, vol. 14, 2002, No 1, pp. 84 – 113.
- [5] BERGHahn, V. – SCHISLER, H.: Introduction: History Textbooks and the Perceptions of the Past. In: V. Berghahn – H. Schissler (eds.): *Perceptions of History: International Textbook Research on Britain, Germany and the United States*. Oxford: Berg 1994, pp. 1 – 26.
- [6] DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002.
- [7] GEBAUEROVÁ, M. – JIRÁK, A. – REITLER, A.: *Dejepis pre školy meštianske. Diel I. Pre druhú triedu škôl meštianskych*. Dľa piateho, podľa nových osnôv prepracovaného vydania poslovenčil Karol Kolman. Praha: Komenia 1920.
- [8] GEBAUEROVÁ, M. – JIRÁK, A. – REITLER, A.: *Dejepis pre meštianske školy. Diel I. Pre prvú triedu meštianskych škôl*. 2. vydanie. Pre slovenské vydanie upravil a doplnil Karol Kolman. Praha: Komenia 1926.
- [9] GRAHAM, K.: The Recovery of Illocutionary Force. In: *The Philosophical Quarterly*, vol. 30, 1980, No. 119, pp. 141 – 148.
- [10] HALL, S.: The Work of Representation. In: Hall, S. (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practises*. London: Sage 1997, pp. 13 – 74.
- [11] HLAVINKA, K.: *Stručné dejiny národa československého pre nižšie triedy stredných škôl*. 2. opravené vydanie. Košice: Slovenská kníhtlačiareň 1923.
- [12] HOBSBAWM, E. J.: Ethnicity and Nationalism in Europe Today. In: Balakrishnan, G. (ed.): *Mapping the Nation*. London: Verso 1996, pp. 255 – 266.
- [13] HRUŠOVSKÝ, F.: Národná a štátna myšlienka vo vyučovaní vlastivedy. In: *Národná výchova na našich školách stredného stupňa. Vlastivedné pracovné sjazdy slovenského profesorstva v r. 1940 v Bratislave, B. Bystrici, Prešove a v Žiline*. Bratislava: Spolok profesorov Slovákov 1940.
- [14] CHARTIER, R.: Intellectual History and the History of 'Mentalités': A Dual Re-Evaluation. In: Chartier, R.: *Cultural History: Between Practices and Representations*. Oxford: Polity Press 1988, pp. 19 – 52.
- [15] CHARTIER, R.: Introduction. In: R. Chartier: *Cultural History: Between Practices and Representations*. Oxford: Polity Press 1988, pp. 1 – 6.
- [16] CHARTIER, R.: The World as Representation. In: J. Revel – L. Hunt (eds.): *Histories: French Constructions of the Past*. New York: The New Press 1995, pp. 544 – 558.
- [17] KÁZMEROVÁ, E.: K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In: M. Zemko – V. Bystrický (eds.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava: Veda 2004, s. 417 – 444.
- [18] KELLEY, D. R.: Intellectual History and Cultural History: The Inside and the Outside. In: *History of the Human Sciences*, vol. 15, 2002, No 2, pp. 1 – 19.
- [19] KRATOCHVÍL, R.: *Prehľad z dejepisu*. Prešov: Štehrôvo kníhkupectvo a nakladateľstvo 1924.
- [20] KROPILÁK, M. et al.: *Dejiny Slovenska V (1918 – 1945)*. Bratislava: Veda 1985.
- [21] LAMB, R.: Feature Book Review: Quentin Skinner's 'Post-modern' History of Ideas. In: *History*, vol. 89, 2004, No 295, pp. 424 – 433.
- [22] LIPTÁK, E.: Slovensko medzi dvoma vojnami. In: Čaplovič, D. – Čičaj, V. – Kováč, D. – Lipták, E. – Lukačka, J.: *Dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press 2000, s. 225 – 244.

- [23] LOHR, F.: *Všeobecný dejepis pre učiteľské ústavy. Diel druhý. Dejiny stredného veku.* Pre slovenské učiteľské ústavy upravil František Heřmanský. Praha – Prešov: Československá grafická unie 1938.
- [24] MAJOR, R.: The Cambridge School and Leo Strauss: Texts and Context of American Political Science. In: *Political Research Quarterly*, vol. 58, 2005, No 3, pp. 477 – 485.
- [25] McCRONE, D.: *The Sociology of Nationalism.* London: Routledge 1998.
- [26] MILLER, D.: Review. In: *History of the Human Sciences*, vol. 3, 1990, No 2, pp. 314 – 316.
- [27] PALONEN, K.: Quentin Skinner's Rhetoric of Conceptual Change. In: *History of the Human Sciences*, vol. 10, 1997, No 2, pp. 61 – 80.
- [28] PALONEN, K.: *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric.* Oxford: Polity Press 2003.
- [29] PEKAŘ, J.: *Dejiny československé pre najvyššiu triedu stredných škôl.* Poslovenčil Cyril Chorvát. Praha: Historický klub 1938.
- [30] PICKERING, W. S. F.: Representations as Understood by Durkheim: An Introductory Sketch. In: Pickering, W. S. F. (ed.): *Durkheim and Representations.* London: Routledge 1999, pp. 11 – 24.
- [31] PLICHTOVÁ, J.: *Metódy sociálnej psychológie zblízka: Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií.* Bratislava: Médiá 2002.
- [32] POCOCK, J. G. A.: Quentin Skinner: The History of Politics and the Politics of History. In: *Common Knowledge*, vol. 10, 2004, No 3, pp. 532 – 550.
- [33] RENAN, E.: What Is A Nation? In: G. Eley & R. G. Suny (eds.): *Becoming National: A Reader.* Oxford: Oxford University Press 1996 [1882], pp. 42 – 55.
- [34] RICŒUR, P.: *Memory, History, Forgetting.* Chicago: The University of Chicago Press 2004.
- [35] RITTER, H.: *Dictionary of Concepts in History.* New York: Greenwood Press 1986.
- [36] SKINNER, Q.: A Reply To My Critics. In: J. Tully (ed.): *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics.* Princeton: Princeton University Press 1988, pp. 231 – 288.
- [37] SKINNER, Q.: The Idea of Cultural Lexicon. In: Q. Skinner: *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method.* Cambridge: Cambridge University Press 2002 [1972], pp. 158 – 174.
- [38] SKINNER, Q.: Meaning and Understanding in the History of Ideas. In: Q. Skinner: *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method.* Cambridge: Cambridge University Press 2002 [1969], pp. 57 – 89.
- [39] SKINNER, Q.: Motives, Intentions and Interpretation. In: Q. Skinner: *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method.* Cambridge: Cambridge University Press 2002 [1972], pp. 90 – 102.
- [40] SMITH, A. D.: Nationalism and the Historians. In: G. Balakrishnan (ed.): *Mapping the Nation.* London: Verso 1996, pp. 175 – 197.
- [41] SUNY, R. G.: History. In: A. J. Motyl (ed.): *Encyclopedia of Nationalism. Volume 1: Fundamental Themes.* New York: Academic Press 2000, pp. 335 – 358.
- [42] VÖRÖS, L.: Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914 – 1918. In: *Historický časopis*, roč. 54, 2006, č. 3, s. 419 – 450.

Text vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/4700/07.

Mgr. Andrej Findor
 Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov
 Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK
 Odbojárov 10/A
 820 05 Bratislava 2
 SR